

Հ. ՎԱՐԴԱՆ ՀԱՅՈՒՆԻԻ

ԾՆՆԴԵԱՆ 100ԱՄԵԱԿԸ

Այս տարի ծննդեան 100ամեակին է նաև Հ. Վարդան Հացունիին, որ Արևածախ հայրենասիրական դիօին վրայ ուրիշ յայտնութիւն մըն էր մեր ժամանակակից շրջանին: Նահապետին աջքին եւ հակողութեան տակ ձևացած ոյժ մըն էր Հացունի, նախընտրելով դուռ հնախօսական առաջադէպ, շարունակելու համար րնճեմեան Հ. Ղուկասի դերը նոր շրջանին մէջ, այժմ տակաւն մեթոտով:

Պարոնիկացի եր. Ինճե ալ, Ինճեզն Հ.
Ա. Հաղիկեան: Ծնած էր 1870, Յուլիս
10ին: Երբ 1944ի Յուլիս 8ին կը փակէր
էր աչնըրը, ան արդէն քալած էր երկար
ուղի մը, Ղժուարակոխ ուղին Հայկական
Հաստատութեան. ամէնէն ինչ եւ ամէնէն
նուրդը ընծարկութեան նիւթ ընտրուած
մարդը, որուն Համար առանձին բերում,
սէր ու զօրօրուանք Հարկաւոր էր:

Իր ուսումնական կեանքը կը սկսի 1892թ. առթիւ, այն տարիէն երբ քահանայական ուժովով կը մտնէր դործօն մասնակցութեան Միաբանութեան կեանքին։ Զգուշաւոր հոգի, եռանդուն եւ աստուածաշուք, եկեղեցասէր եւ ազգասէր սիրտ, ունէր առաքելական քարոզչութեան լայն տարածքէ մը՝ բայց իր ուժերը նուիրուեցան իր կրօնական-դաստիարակչական ուղեւորին վրայ, եւ մանաւանդ գրական առաքելութեան։ Մենք հոս իր կենսաբանական գործերը վերահանելու մտադրութիւնը չունինք, այս մասին երկարօրէն խօսուած է ինչեւ, այս մասին երկարօրէն խօսուած է ինչեւ, թէ՛ քահանայական 50ամեակին եւ թէ՛ մասունքն առթիւ գրուած պարագայական մատուցած առթիւ գրուած պարագայական

հջերու մէջ: Հոս պիտի նկատենք զինքը
դրական անձնաւորութեան մը դերին մէջ:
Այս դերը սկիզբէն միադէմ եւ միակ նը-
կարագորէր չյայտնուեցաւ: Բուն Հնախոս-
սը իր մէջ կարգ մը քննական պատմա-
ներէ, տքնաջան հետազոտութիւններէ ետ-
քը ծնաւ, որպէս պտուղը այն մեղուաջան
աշխատանքին, որուն թծուած էր Ալիշա-
նի օրինակին միայն:

1896ին իր անդրանիկ դորժ՝ զբաղվան էր. կենսագրությունն ու Բերքառաժ Գե. տրույ Աղառանանի: Աղառան Մխիթարեան նախկին աշակերտ, Շէքապիրեան Հայ մեծադոյն դերասանը, բանաստեղծական էջերն ուն թողած է, զորս է. Հաջունի փութաշնառութիւնը ունեցած է ամփոփելու, կորուսած փոքրիկն Համար:

Հետաքրքրուած է ատեն մը նաեւ մեծ ծովանկարիչ Յովհաննէս Ալվազովսեիով, անոր յիսնամեայ դործունէութեան առիթով, 1898ին, կատարելով Համառօտ ուսումնասիրութիւն մը, որ յետոյ առանձին պրակով ալ լոյս տեսած է :

Քրիստիան Գլադստենը, որը ծնվել է 1809 թվականին, 1832 թվականին ավարտեց Եդինբուրգի համալսարանը և աշխատեց որպես լեզուաբան։ Գլադստենը հայտնի էր իր լեզվաբանական աշխատանքներով, որոնք հանգեցրին լեզվաբանական գիտության զարգացմանը։

ձին Հ. Բարսեղ Սարգիսեանի, որուն խոր հմտութիւնը եւ պրպտող ուղին ծանօթ է բանասիրութեան մէջ:

Հացունի կեդրոնացաւ հնախօսականին վրայ: Բայց նախ ձեռնարկեց եկեղեցապատմական նիւթերու, առանց հեռանալու հնախօսական հայեացքներէ: Այս ուղղութեամբ առաջին գործը եղաւ:

Հայ եկեղեցւոյ Պատարագի օրերը ու տեսակները (1899),

Հայ ծէսը 1911ի Ագգային Սինոդոսի գործոց մէջ (1919),

Կարեւոր խնդիրներ հին եկեղեցւոյ պատմութեան (1927),

Կարողիկոսական ընտրութիւն եւ ձեռնադրութիւն պատմութեան մէջ (1930):

Պատարագամատոյց ըստ արարողութեան Հայաստանեայց եկեղեցւոյ (քննեալ եւ ճշգրտեալ ըստ Նախնեաց), 1936:

Անակնկալ մահուն պատճառով անտիպ մնացած է Պատմութիւն Հայոց աղօթամատոյցին (1965), որ «Բազմալէզ»ի մէջ՝ որպէս յօդուած լոյս տեսնելէ ետք մամրողջապէս, վերածուեցաւ առանձին հատորի մը:

Թուարկուած գործերը, բլրա՛յ ծիսական գիրքերու քննութիւն, բլրա՛յ եկեղեցական պատմութեան քննութիւններ՝ ընդհանուր կամ մասնական, կը հային մեր եկեղեցւոյ անցեալի կեանքին. առոնք ամէնքն ալ բանասիրական ուղիով կատարուած աշխատանքներ են, ուր կայ ճիշդ մնալու առարկայական ճշմարտութեան եւ քննական տեսութիւններու հիման վրայ կառչած: Հոս է իր մնայուն արժէքն ալ, հեռու անձնական նեղմիտ դիտումներէ կամ նպատակներէ:

Հացունի երեք գործեր եւս ունի, զորս կ'արժէ յիշատակել հոս. մին երեսնամեան ուղղագրութեան հարցը (1924), միւսը եր. Տէր Կոմիտաս փահմայի մարմնոյն փոխադրութիւնը Պոլսէն, եւ ապա լեզուական հարցեր՝ զոր կ'ամփոփէր Ուղղագրութիւն եւ առղանութիւն հայերէնի

(1933) խորագրով, կողմնակի աշխատութիւններ, հեռու հնախօսի իր հիմնական գիծէն:

* * *

Միաժամանակ՝ երբ ան կը կատարէր իր քննարկութիւնները եկեղեցապատմական նիւթերու, կը հետապնդէր յատուկ խնամքով, զուտ ազգային հին կեանքի հնախօսութիւնն ալ. ասպարէզ մը՝ որուն խանդավառօրէն փարած էր եւ որ տարիներու ընթացքին հասունցաւ իրեն հետ, նիւթեր՝ անցած համբերատար կերպով քննական բովէն, համեմատութիւններով հին յունական, փոխլատին եւ հռոմէական կեանքերու հետ: Ան պիտի կատարէր վերտին, արդիական եղանակով, ազգային կեանքի հնախօսութեան հետազոտութիւնը, զարբերու ընթացքին կրած յեղաշրջումները, ինչպէս երբեմն հեղինակը «Հնախօսութիւն Հայաստանեայց»ի ուղղած էր ընել, իր զարուն պահանջներուն համաձայն:

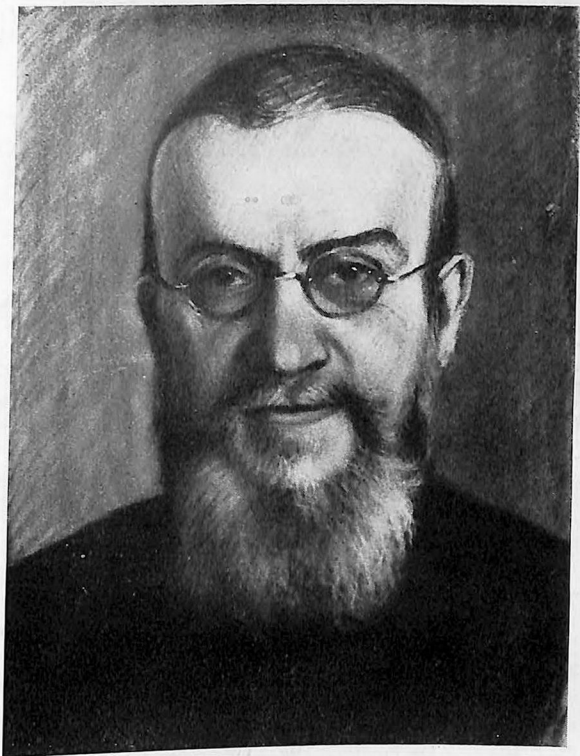
Մխիթարեան վերածնունդի սկզբնական ուղղութիւններէն մէկն էր ճանչցնել հայ ժողովուրդին՝ իր պատմական անցեալը, իր նորինեայ հին կեանքը. Չափեան եւ Ինճիճեան զուգահեռական աշխատանք մը կատարած էին. մեր ըջմանին ալ Հ. Հացունին ի՛նչ հրապարակ՝ երկրորդ գլո՛ծը ընդլայնելու, հնախօսականին զարկ տալու, որովհետեւ կը պակսէին խկապէս ազդէն մէջ ուսումնասէրներ այս ուղղութեամբ, լրջօրէն նուիրուած նման զբոսարարոյն մարդի մը:

Հացունիի հնախօսական անդրանիկ գործը եղաւ՝ երդմունքի հին Հայոց փոլ (1910), որուն յաջորդեցին

ձաշեր եւ խնոյքի հին Հայաստանի մէջ (1912)

Հայ դրօշները պատմութեան մէջ (1919) Գլատիարակութիւնը հին Հայոց փոլ (1923)

Պատմութիւն հայ տարազին (1924) Հայոյի հին պատմութեան առջեւ (1936)

Հ. ՎԱՐԴԱՆ ՀԱՅՈՒՆԻ

Շարք մը դործեր, որոնց նիւթը եւ ուսումնասիրութեան եղանակը նորութիւններ էին մեր հնազատական արտադրութիւններու մէջ. իրմով կը սկսի, կարելի է ըսել, այս քննարկումի դրութիւնը, նիւթերու մանրախուրդական կամ մասնական թերու մանրախուրդական կամ մասնական թերու մանրախուրդական մէջ: Ասիկէ՝ ահաւասիկ անոնց կարեւորութիւնը եւ անոնց ալ տրուելիք գնահատական արժէքը մեր կողմէն: Ասոնք եւ ասոնց նման ուրիշ մասնագիտական աշխատանքներն են որ լոյս կը տփռեն ինչ հայ կեանքին վրայ, կը բանան ծալքեր, կողմեր, մութ

անկիւններ, որոնք մինչեւ իր օրերը եւ անկէ ետք մնացած էին ծածկուած:

Կարեւորութեան հետ կապուած է օգտակարութիւնն ալ: Նման շարքերով ըստացուած ծանօթութեամբ՝ մենք ոչ միայն կը տեղեկանանք հնութեան կացութեան, կեանքի ձեւերուն, ծրարական, կրօնական, ազգային կեանքի այլեւայլ վիճակներուն, այլ նաեւ կրնանք քաղել օգտակար արդիւնքներ, մեր արդի ըմբռնումներուն, կամ յեղաշրջուած կեանքի ձեւերուն հետ կարելի համեմատութիւններով՝ գործնական խորհրդածութիւններու մղուիլ ներ-

այնի համար: Տարազին պատմությունը հին, միջին եւ վերջին շրջաններուն՝ կուտայ կարելիութիւնը տեսնելու, օրինակի համար, Հայոց հին կեանքին ոչ միայն զեւտական հանգամանքները, կրած ազդեցութիւնները եւ կապերը օտար ժողովուրդներու հետ, այլ ներկայիս կը նպաստէ թանգարանական դիտութեան համար, իրեւ անհրաժեշտ եւ հիմնական կռուան: Տարազի գիտական քննութիւնը արդարեւ մաս կը կազմէ պատմութեան, եւ անոր լրացուցիչ մասն է: Եթէ իւր սկզբունքը ընդունելի է ըսող, ազգերու համար այս տեսակէտը, նոյնը կը դօրէ մերիւնին համար ալ, նա մանաւանդ որ յաճախ ենթարկուած է փոփոխութիւններու, կրած տիրապետութիւններու հետեւանքով: Հայը պարտաւորուած էր իր կեանքը յարմարցնելու պարագաներուն եւ ժամանակին: Տարազներու պատմութիւնը կը տանի մեզ այսպէս մեր պատմութեան զանազան շրջաններուն: Բիւ մը նման մեր լեզուին, որ կրած է ազդեցութիւնները ինչպէս լեզուին տարրերը, այսպէս ալ հազուապէս, կ'ըսէ Հայունի, քննուած եւ ճշտուած հին յիշատակարաններով, աղբիւր մ'է ազդերու քաղաքական, քաղաքակրթական ու կրօնական պատմութեան: Կը նպաստեն անոնք մեծապէս մեր պատմութիւնը լուսարանելու:

Հարկ է նկատի առնել որ դիւրին էր հեղինակին համար քննութիւնը հին հայ տարազին: Աղբիւրները զանազան եղած են. ա) օտար պատմիչներ այն շրջաններու համար՝ երբ տակաւին ղոյութիւն չունէին ազգային մատենագիրները հայերէն լեզուով, մեզի ծանօթ դրաւոր դրամոր գրականութեան մէջ: բ) Բանդակներ, արձաններ՝ դրոշմած եւրոպական թանգարաններու մէջ: գ) Դ. զարդէն սկսած ծաղկաւալ հայկական մատենագրութիւնը, մանաւանդ իր պատմիչներով, եւ յուշարձաններ՝ հայրենի երկրին, լոյս աշխարհ բերուած պեղումներով: դ) օտար գործերու քարգմանքներ, որոնք գրեթէ հայացած են, յարմարցուած հայ միջավայրին ու մտայնութեան. այսպէս Ս.

Գրքի կարգ մը մասեր, բարբերու, զլեւտաւորումի նկարագրութիւններ: Նոյնը կը գտնենք Ոսկերեքանի ճառերուն եւ մեկնութիւններու հայացման մէջ: Այդ ակնարկները, կամ քանի մը բառով տրուած քայտարութիւնները, որոնց մանրամասնութեան չենք կրնար իջնել հոս, բաւական եղած են Հայունիին՝ վերակառուցանելու համար ամբողջ շէնքը հայ տարազի պատմութեան: Արդարեւ քննական ոգիի, անխոնջ պրպտումի եւ տըքնաշնայն աշխատանքի դործ է, որուն բերած օգուտները անտարակոյս արժանի են ամէն զնահատանքի:

Ծիսական եւ եկեղեցապատմական նիւթերու մէջ պեղուած նորութիւնները, ունին ուրիշ կողմով իրենց կարեւորութիւնը եւ միանպամայն անհրաժեշտ են, տալով մեզի կարելիութիւնը դատելու հինքեր իրենց զօրծոնէութեան մէջ, հին հարցերը՝ որոնք յուշուած են եւ որոնք այսօր ալ կրնան իւր լոյս եւ առաջնորդութիւն ծառայել դատելու համար կարգ մը կէտեր մեր ներկայ կեանքին մէջ:

Հայ գրօշին պատմութիւնը ազգային եւ նախադարձական պատմութեան զանազան երեսներ կը յայտնէ, եւ կը նպաստէ իւր օժանդակ տեսութիւն՝ պատմական քննութիւններուն:

Շատ եղական նիւթ է հին Հայոց ճաշերու եւ խնձոյքներու քննութիւնը, նաեւ հետաքրքրական այլեւայլ տեսակէտներով՝ ըստ ճաշակի եւ ըստ նկարագրի: Նոյնպէս եղական եւ շատ շահական է հայ պատմաբանութեան մասին յայտնուած տեղեկութիւնները, դիտալ թէ ի՞նչ կերպով կը դատախարակէին Նախնիք իրենց պաւկները՝ կը նշանակէ, ինչպէս կ'ըսէ ինքնին հեղինակը իր դօրծին Յառաջարանին մէջ, ճանչնալ անոնց պատմաբանները կեանքի մասին, անոնց յօժարութիւնները, հակամիտութիւնները, անոնց հոգեկան, ընտանեկան եւ ցեղային պահանջները: Զաւակները յաջորդութիւնը կը ներկայացնեն: Թագաւորական տունը, ներկայացնենք, միջին դարակարգը իշխանապետները, միջին դարակարգը, յատուկ խնամք ունէին այս հարցին մէջ,

ցունիկի դործերը. եւ այս պատճառաւ ան-
զնահատելի կերպով առաջնորդական ծա-
ռայութիւն կրնան մատուցանել:

Որքան կարեւոր, նոյնքան դժուարին
դործեր էին Հացունիին աշխատանքները,
ծանր իրր քննական մեթոտ, եւ գիտական
պահանջ, ստիպուած ըլլալով դիմել ոչ
միայն հայկական աղբիւրներու, պատ-
միչներու, մեզի աւանդուած յիշատակա-
րաններու, ձեռագրական տուեալներու,
մանրանկարներու, այլ նաեւ օտար աղ-
բիւրներու, նա մանաւանդ պարսկական,
արաբական, բիւզանդական, համաձայն
դարերու հնութեան եւ ժամանակներու,
որոնց հետ կապուած են դէպքերը կամ
դէմքերը քննութեան առնուած շրջաննե-
րուն:

Այժմ, երբ հնախօսական գիտութիւն-
ները Հայաստանի մէջ աւելի քան երբեք
ստացած են յայտնի դարգացում եւ զարկ,
հնախօսական սրբապատմները արդարեւ
նկատուելու են ոչ միայն կարեւոր, այլ
անհրաժեշտ հայկական քաղաքակրթու-
թեան պատմութեան համար: Տակաւին
եւրոպական մտայնութիւնը եւ գիտական
մեթոտը ծաւալած չէ մեր քով: Հ. Հա-
ցունիին դործերը խրախոյս եւ առաջնորդ
կը հանդիսանան այս ուղղութեամբ ա-
պագայ երիտասարդ բանասէրներու, ո-
րոնց թիւը կը մաղթենք ստուարանայ,
քանի որ դեռ շատ բան կայ կատարելիք
այս մարդին մէջ:

Հ. Մ. ՃԱՆԱՇԵԱՆ

